

Sicole

Les aloyreces [*conjonctions de subordination*]

Ene aloyrece, c' est on ptit mot ki raloye ene frâzlete [subordonnée] al mwaisse frâze [proposition principale].

Les aloyreces simples

ki (= *qui* ; Årdene : *ku = quu* ; Tchålerwè : *kè = què*)

Uzaedje simpe : dji pinse **ki** c' est mî come ça ; i fåt **k'** dji vos raconte åk di drole ; sondjîz **k'** dins shijh moes, vos seroz maryî !

Uzaedjes a pårt (dobe frâzlete acmaxheye) : c' est mi **k'** i fåt ki våye vey a leus berbis cwand i n' sont nén la.

come (Bive : *coume*, Vervî : *came*)

Come dji l' aveu a l' ouy, i n' oizeut pont fé d' biestreyes.

si (Hôte Årdene : *su*)

Si t' véns avou mi, dji t' dinrè ene boutche al novelan.

Si dj' råreu les cwårs k' i m' ont scroté, dji rfreu l' toet del måjhon.

Si bobone åreut des rowes, ci sereut ene berwete.

Cwand (= *qwand* Lidje & Hôte Årdene ; ôte pårt : *cand = quand*)

Cwand on est vea, c' est po èn an, **cwand** on est vatche, c' est po todì.

Cwand on-z a peu des ronxhes, on n' va nén å bwès / on n' va nén å bwès **cwand** on-z a peu des foyes.

paski (*pace qui, paç'qui, pasku*)

Dj' irè **pask'** i m' plait d' î aler / Ele tchoûle **paski** s' fré lyi a fwait må.

Vloz co ene pitite gote ? **Pask'** i n' è dmeure pus waire, savoz ! / Des kénes fåt i prinde, di ceréjhes ? **Pask'** i gn a l' tchuze, loukîz !

puski / poy ki (*pusqui, pôy qui*)

Pocwè tant fé por lu sorviker, **puski** ça n' sieve pus a rén ?

Et **puski** les efants inmnut si bén les istweres, racontans nnî [-leurs-en] !

Les aloyreces avou pus d' on mot

Sayîz d' fé des frâzes avou, vozôtes tos seus :

tins ki, do tins ki, sol tins ki, divant ki, après ki, on côp ki, mågré ki, minme ki, an cas ki, sins ki, dabôrd ki, adon ki, a kåze ki, pôreut vali ki; taiss ki, a fwait ki / fwait a mzeure ki, dispu ki, tant ki, disca tant ki, come si, ou çki / eyu çki / wice ki, la ki.

Lidje & Hôte Årdene : cwand ki, tot fjhant ki (*tot fant ki*), po çou ki, la ki.

Eclopedeye

Les gueres des scoles (e l' Beldjike)

End a yeu deus, li cene di 1879 a 1884 (prumire guere des scoles) et l' cene di 1950 à 1959, k' a fini avou l' pake so les scoles [*pacte scolaire*].

Li prumire guere des scoles

C' est les liberås ki sont å govienmint del Beldjike. I fjhèt passer des rfômes, ene après l' ôte, po ki l' societé ni soeye pus si alaxheye a l' eståvlrixhmint catolike. Come di djasse, les curés sont conte.

Les deus tropes si margayèt so toplin des sudjets come les novelès « libès scoles », li programe a-z acsegñî, li manire di tchoezi les mwaisses di scole et les professeurs, li controle des lives di scole.

Dins sacwants viyaedjes, les catolikes fjhèt des novelès scoles di leu costé. Metans, li ptite tchapele di Smu, c' esteut ene « sicole å curé »^{1,2},

Li deujhinme guere des scoles

Ele si passa di 1950 a 1959, aprume sol kesse des subzides ås deus rijheas [rîhê, rîjê, rîja = réseau] d' acsegmint.

Ele trova rexhowe avou l' pake po les scoles [*pacte scolaire*].

Temonaedje di l' après-guere (Madi d' Orcîmont)

Ene djonne feye di Bive, orfulene di guere³, si trouve a dveur tchoezi ene sicole po ses umanités e 1947. Dins l' acsegmint catolike, gn a k' a Nameur k' on a ene sicole po les feyes avou èn internat. Ele ï sereut ascoyeye [*accueillie*] po rén, come orfulene di guere. Li minme anêye, gn a l' prumî atenêye ki drouve a Djedene (a 9 kilometes). Ele pôrè rivni å busse al nute, ey aidî s' mame ki tént botike. C' est çou k' ele tchoezit.

Mins elle est mostrêye do doet pås « magneus d' Bon Diu ». Minme li curé pretcha al pirlodje k' i n' faleut nén mete ses efants dins « les scoles sins Bon Diu ». Mins c' esteut ene minte. Gn aveut des cours di rlidjon a l' atenêye, dinés på vicaire di Djedene.

Les anêyes d' après, les abshuveus [*prosélytes*] des deus sistinmes tournént les måjhons la k' gn aveut des efants d' shijhinme [*chîjime, sîhinme*] primaire, po les fé ndaler dins li scole di leus rijhea.

1 Jean-Claude Lebrun, « *La guerre scolaire de 1879-1882 à Smuid et à Libin* », « *Aux Sources de la Lesse* », 2011, pp 59-88.

2 [https://wa.wikipedia.org/wiki/Prumire_guere_des_scoles_\(Beldjike\)](https://wa.wikipedia.org/wiki/Prumire_guere_des_scoles_(Beldjike))

3 Si pa a stî touwé dins l' atake des Almands sol makis d' Bive, e moes d' awousse 1944. Leu måjhon a stî dinamitêye djasse après. Les Almands avént fwait rexhe les femes et les efants, et fwait drovi les fniesses ås vijhéns, di sogne d' elzî spiyî leus cwâreas.

Sitouwâcion asteure (temonaedjes da Souzane Mahin)

Esperyince po s' rashir [*rasseoir = inscrire*] dins ene sicole di Walonreye e 4inme sigondaire.

Li cours di « filozofeye-citweyenté » al sicole del federâcion Waloneye-Brusеле di Cazablanca.

Sicrijheu e walon

André Henin

Il a vnou å monde li 14 di djanvî 1924 ey a morou li 6 di decimbe 1993. I provneut d' Han (Han-so-Lesse).

Di s' mestî, il esteut curé, et fini doyen a Djiblou [Gembloux].

Il a brâmint dit des messes e walon. Et scribe tchaeke côn prethwmint avou l' ratournaedje [traduction] do boket d' l' Evandjile do djoû.

Il est eto l' oteur di noveles, d' èn årmonak, di couyonådes (< Djôzefreyes >).

Les teres då Bon Diu

C' est on foirt bea roman ki vént d' esse replaidî del Société d' Langues (SLLW).

Li mwaisse persounaedje, c' est on curé k' a stî prof a Florefe et ki provént d' Han. Il a dandjreus stî amoureus d' ene djonne feye, Purnale (André Henin aveut ddja scrît èn ôte powinme sor leye).

Dins l' live, i finit curé d' viyaedje a « Lignire ». C' est on hamtea do grand ban d' Måtche, mins gn a djamåy pont yeu d' eglîhe ni d' curé a Lignire.

Come li roman est brâmint otobiyografike, fåt pinser k' i n' a oizou mete « Djiblou » po n' nén esse ricnoxhou platezak.

Èn ôte trait dandjreus otobiyografike, c' est l' curé ki s' dimande s' il a bén fwait di tchoezi cisse voye la (esse curé).

Did la, li boket d' adrovaedje, « li ci k' apice l' eraire et waitî e-n erî, i n' convént nén po tcherwer les teres då Bon Diè »

Dins cisse frâze la, on voet ene piceure [caractéristique] do stîle da Henin. Li mwaisse tecse grek, ratourné e walon mot po mot, c' est : « li ci ki mete li mwin a l' eraire, et ki rlouke padrî lu, i n' est nén fwait po li Rweyâme do Bon Diu. »⁴ Èn ôte evandjilî dit: «... li rweyâme do cir».

Li finesse da André Henin come redjårbeu [« ré-en-gerbeur » = traducteur-adaptateur], c' est k' il inme ostant do mete ene imâdje pus près do toledjoû [tos-les-djoûs = quotidien] des djins.

Avou ça ki s' filozofeye come esplikeu do messaedje di Djezu-Cri, c' est ki l' Paradis, ça cmince dedja sol tere.⁵

4 https://rifondou.walon.org/rilidjon/evandjile_Luk.html (ratournaedje da Jean-Marie Lecomte)

5 Joseph Dewez, spitch al djournêye di memwere a André Henin, å radjoû coinrece del SLLW a Djiblou, 5 d' octôbe 2024.

Tchanson

Metoz ene bwejhe divins li tchminêye

I. Il a nivé sol bwès d' Retni; / i ploût a rlaye so Sterpigni. / Et les vevîs sont-st edjalés. / Li solo lût so Limerlé.⁶

Gn a l' tins k' est co cou dzeu, cou dzo; / Dimorez vaici e coulot ! / I djale a l' ouxh, ey i nivote⁷ / D' on djoû a l' ôte, ça disthicote.

Resploe

Metoz ene bwejhe divins li tchiminêye ; / dji rmousse e coulot. / S' i n a do solo so Gouvi⁸, / end a seur vaici (2 côps).

II. Gouvi⁹ a pierdou mes vint ans. / Dji vôreu co esse avou leye. / La, louke, « li diâle mareye si feye ». / Fåt sawè k' dj' estans a l' ahan [automne].

Mi cour bate come a on måvi. / Dji vôreau bén catchî mes peus [peurs]. / Cwand l' ivier tchairè avår ci, / dji n' mi vou nén rtrover tot seu.

å resploe

III. Dji vs rapoite ene fene plinne bezace. / Dji vs racontrè totes mes istweres / do gosse trop foirt, do gosse trop waire / ki vs n' åroz pus k' a rmete e plaece.

Dierin resploe

Metoz ene bwejhe divins l' feu e l' aisse ; / dji rmousse a l' måjhon. / Et s' i nive ditrop pol såjhon¹⁰, / ratindans l' relêye.

Metoz ene bwejhe dins nosse tchiminêye, / dji rmousse adlé nos. / S' i n a do solo so Gouvi, / i gn a seur vaici.

Mwaisse kåzaedje et muzike : Jean-Pierre Ferland (1968) / Redjårbaedje e walon : Jacques Desmet (2022) (tecse ezès pî-notes) ; radapté pol kåbaret d' Gouvi pa Lucyin Mahin (2024) / Tchantaedje (modêye Desmet) : Willy Marchal, plake « Tchansons e walon » ; eto so VoBuze [Youtube] come tchanté a Djiblou al djournêye SLLW li 5 d' octôbe 2024.

6 Il a nivé so l' bwès d' Wayindje, / I ploût co a rlaye so Gobtindje, / Les floys sont-st a setch dins les prés, / Li solea lût so tot Mélin.

7 I djale a l' ouxh, bolant eddins,

8 S'i-gn-a do solia su lès trîs,

9 Mélin a pierdu mès vint ans,

10 S'i nîve di trop po nos chabots,